

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՎԱՐԳԱՆ
(ԱԻ)

ԹՈՒՐՔԻԱՅՈՒՄ ԱԼԵՎԻՆԵՐԻ ԽՆԴՐԻ ՇՈՒՐՁ

Թուրքիան, ինչպես Մերձավոր Արևելքի գրեթե բոլոր երկրները, ունի թե էթնիկ և թե կրոնական խայտաբղետ բնակչություն. որը պահպանել է իր կրոնական և էթնիկ առանձնահատկությունները հատկապես ոչ մեծ քաղաքներում և գյուղական վայրերում: Թուրքիայի բնակչությունը կազմում է մոտ 71 մլն., որի 80%-ը թուրքեր են, մոտ 19%-ը՝ քրդեր: Երկրում բնակվում են նաև արաբներ, հայեր, հույներ, լուզեր, վրացիներ, բուլղարներ, հրեաներ¹: Կրոնական մեծամասնություն են կազմում իսլամի սուննի ճյուղի հետևորդները: Նրանցից հետո թվաքանակով երկրորդ մեծ կրոնական համայնքը Թուրքիայում ալևիներն են, ովքեր կազմում են բնակչության մոտ 15-20 տոկոսը՝ մոտ 12-15 միլիոն մարդ, ըստ "Minority Rights Group International" միջազգային կազմակերպության 2004թ. հրապարակած զեկույցի, իսկ Ամերիկայի պետդեպարտամենտի 2006թ. հրապարակած տվյալների համաձայն՝ ալևիների թիվը Թուրքիայում հասնում է մինչև 20 միլիոնի: Ալևիական համայնքը մեծամասնորեն կազմված է թուրքերից, իսկ մոտ մեկ հինգերորդը կազմում են քրդերը²:

Սկսած 1925թ. Մուստաֆա Քեմալի հրամանով փակվեցին ալևիական բոլոր միաբանությունները, դադարեց նրանց գործունեությունը: Այս իրավիճակը տևեց մինչև 1990-ական թթ., երբ ալևիները՝ որպես առանձին կրոնական համայնք, սկսեցին քիչ թե շատ ակտիվորեն հանդես գալ նախագահ Թուրգուք Օզալի կողմից իրականացվող բարեփոխումների քաղաքականության արդյունքում, ինչին հետագայում նպաստեց նաև Թուրքիայի Եվրոինտեգրման ճանապարհը բռնելու գործընթացը: Համեմատաբար ազատություն տրվեց մամուլին, ալևի մտավորականները և համայնքի ղեկավարները սկսեցին զբաղվել ալևիների ինքնության պարզաբանմանը և ծագմանը վերաբերվող խնդիրներով. ավանդույթները.

պատմությունը լուսաբանելով: 1990-1995 թթ. ընթացքում արևիկների մասին մի շարք գրքեր տպագրվեցին. չնայած պետք է նշել, որ այս հրատարակված աշխատությունների մի մասը հիմնականում առաջ էին քաշում պետությանը հարմար տեսակետներ. Ամբողջ երկրի տարածքով մեկ բացվեցին արևիկական միություններ, փոքրեր արվեցին ստեղծել հասարակական գործունեություն ծավալող կազմակերպություններ և միություններ. նրանցից են՝ «Ալևի-Բեքթաշիների ֆեդերացիան», «Ալևի-Բեքթաշիների կրթության և մշակույթի վաքֆը», «Ջեն վաքֆը», «Լարիբ Դեղե Դերգահը», «Հաջի Բեքթաշ Վելի մշակութային միությունը», «Փիր Սուլթան Աբդալ մշակութային միությունը», «Շահքուլու Սուլթան Դերգահը» և այլն¹: Սակայն, ամկա ճնշումների պատճառով այս կազմակերպությունները առ այսօր այդպես էլ չկարողացան ակտիվ գործունեություն ծավալել:

Ըստ մեր՝ արևիկական տեղեկատվական աղբյուրներում տեղ գտած հրատարակումների և մամուլում տպագրված նյութերի կատարած ուսումնասիրության՝ սկսած 1990-ական թվականների վերջերից արևիկներն արդեն ունեն հստակ ձևավորված պահանջներ, որոնք կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ.

- Իրավահավասարությունը, այսինքն՝ հարգելով արևիկների կրոնական պատկանելությունը՝ նրանց ճանաչել որպես Թուրքիայի Հանրապետության լիիրավ քաղաքացիներ՝ վերջ դնելով նրանց նկատմամբ մերժողական վերաբերմունքին: Ազգային և կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ այսպիսի վերաբերմունքն ամրագրվել է 1923թ. կնքված Լոզանի պայմանագրով, ըստ որի Թուրքիան, բացի թուրք ազգից, չի ճանաչում իր տարածքում բնակվող որևէ այլ ազգային տարր, իսկ որպես կրոնական փոքրամասնություն՝ ճանաչում է միայն հայերին, հույներին և հրեաներին⁴:
- Դպրոցներում կրոնի պարտադիր դասերը դարձնել ընտրությամբ կամ դասերի ժամանակ ուսուցանել արևիկականություն, քանի որ դասավանդվում է միայն սուննիզմ և այդ դասերի ընթացքում շատ հաճախ աշակերտներին ստիպում են մամազ անել, ինչը հիմնականում անընդունելի է արևիկների համար: Հայտնի են դեպքեր, երբ մամազ չանելու համար դպրոցականները ենթարկվել են ծեծի⁵:

- Ալևիններին առնել կրոնի հարցերով նախարարության հովանավորության տակ. հոգսի մասնակց խնդիրները. քանի որ հիմնականում այս նախարարության գործունեությունը նպատակաուղղված է Թուրքիայում սուրհակների տարածմանը և ամրապնդմանը բնակչության շրջանում:
- Ալևիական ադոպտեդները. որոնք ալևիներն անվանում են ջեմեվիներ. ճանաչել որպես օրինական հոգևոր հաստատություններ. որտեղ նրանք կկարողանան կատարել իրենց ծեսերը. և վերջնել դրանք պետական խնամակալության տակ, քանի որ ալևիները ևս. Թուրքիայի մյուս բոլոր քաղաքացիների նման. պետությանը վճարում են հարկեր. որոնք, սակայն, նպաստում են մկրթություն կառուցելուն և սուրհակների տարածմանը:
- Ճանաչել ալևիական միությունները և կազմակերպությունները: Այս պահանջի իրագործումն ալևիներին հարկավոր է հատկապես երկրի քաղաքական կյանքում իրենց մասնակցությունն ունենալու համար:
- Թանգարանի վերածել Սվազում գտնվող «Մադրնաք» հյուրանոցը:
Վերջին կետին անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ հանգամանորեն. քանի որ Սվազում 1978թ. և 1993թ., և Ստամբուլում 1995թ. տեղի ունեցած արյունալի իրադարձությունները խորը հետք թողեցին ալևիների շրջանում և խորացրեցին նրանց և պետության միջև անջրպետը՝ ալևիների համար պարզ դարձնելով, որ իրենք թուրքական իշխանությունների համար դիտվում են որպես «օտար տարր» երկրի ներսում:

1978թ. սեպտեմբերի 4-ին սկսած ալևի-սուրհակական բախումների համար սկիզբ է հանդիսացել Սվազի Չուքուրթարլա կոչվող քաղամասում տեղի ունեցած մի պայթյուն: Այդ պայթյունը սուրհակները վերագրում են ալևիներին. և այդ մասին հայտարարելով, մեքենաներով շրջում քաղաքում: Տեղի են ունենում արյունալի բախումներ ալևիների և սուրհակների միջև: Իբրև թե դեպքերը հետաքննելու և մեղավորներին բացահայտելու նպատակով՝ Թուրքիայի իրավապահ մարմինների կողմից կատարվում են բազմաթիվ բնակարանների անտեղի խուզարկություններ: Սակայն, իրական մեղավորները մնում են անպատիժ՝:

Չնայած ակիների և սունիների միջև լարված հարաբերություններին՝ յուրջ բախումներ, այնուամենայնիվ, մինչև 1990-ական թվականները տեղի չեն ունենում:

1993թ. հուլիսին Փիր Սուլթան Աբդալին նվիրված տոնակատարության շրջանակներում նույնանուն միությունը Սվազի «Մադդմաք» կոչվող հյուրանոցում կազմակերպում է մշակութային փառատոն. ուրին բռնությամբ միջամտում է ցուցարար աջակողմյանների մի մեծ խումբ՝ հարձակվելով և տապալելով Փիր Սուլթան Աբդալի արձանը: Սվազի քաղաքապետը, ով իսլամիստական ռադիկալիզմի ձեռնարկներին կուսակցության անդամ էր, ելույթ է ունենում իբրև թե կրքերը հանդարտեցնելու նպատակով. փոխարենը ավելի է քաջայերուն ցուցարարներին, ովքեր շրջափակում են հյուրանոցը և հրկիզում: Հրդեհը պատճառ է հանդիսանում երևսույնոթ մարդու մահվան⁷:

1993թ. Սվազի դեպքերին հաջորդում են Ստամբուլի Գազիի թաղամասում տեղի ունեցած իրադարձությունները, երբ 1995թ. մարտի 12-ին անհայտ զինված անձը մեքենայից կրակ է բացում հինգ թեյարանների վրա՝ սպանելով մեկ և վիրավորելով բազմաթիվ մարդկանց: Գազիի թաղամասի բնակիչները դուրս են գալիս փողոց, շարժվում դեպի ոստիկանական տեղամաս, կառուցում բարիկադներ և սկսում քարեր նետել ոստիկանների վրա՝ համոզված լինելով, որ ոստիկանությունը ներգրավված է ահաբեկչության մեջ: Սի քանի օր տևած խռովությունների ընթացքում ոստիկանությունն ամբոխը ցրելու ընդունված միջոցները կիրառելու փոխարեն պարբերաբար կրակում է ցուցարարների վրա, որի արդյունքում սպանվում է տասնհինգ մարդ:

Վերջին տասնամյակների ընթացքում թուրքական իշխանությունների վարած քաղաքականությունը ակիների նկատմամբ և հատկապես վերոնշյալ բախումները էլ ավելի արմատականացրեցին ակիների պայքարն իրենց իրավունքների համար, և ահա երկարատև լարված լուծությունից հետո 2008թ. նոյեմբերի 10-ին Անկարայում, Թուրքիայի պատմության նորագույն շրջանում առաջին անգամ, ակիները կազմակերպեցին մի հստակ հավաք. որին մասնակցում էր երկրում բնակվող ալևիական համայնքի մոտ հիսուն հազար ներկայացուցիչ. ովքեր հանրահավաքի միջոցով իրենց պահանջները իշխանություններին ներկայացնելու նպատակով մայրաքաղաք էին

ժամանեի երկրի տարբեր շրջաններից՝ Հանրահավաքը պաշտոնապես կազմակերպված էր «Ալևի-բեքթաշիների ֆեդերացիայի» կողմից՝

Հանրահավաքի մասնակիցները ներկայացրեցին իրենց վերոնշյալ խնդիրները հիմնականում շեշտադրելով երկրում ալևիական համայնքի գոյության և նրա ներկայացուցիչների իրավունքները ճանաչելու պահանջները: Հատկանշական է. որ մասնակիցները անընդհատ թղավում էին «Թուրքիան աշխարհիկ է. աշխարհիկ էլ կմնա» խոսքերը⁹:

Անհրաժեշտ է նշել. որ այս հանրահավաքը ոչ բոլոր ալևիների կողմից ընդունվեց խանդավառությամբ: Օրինակ՝ ալևիական հասարակական կազմակերպություններից մեկի՝ «Ջեմ Վաքֆ»-ի ղեկավար Իզգեթթին Դողանը այս առիթով հայտարարեց. «Մենք չենք աջակցում այն ալևիներին, ովքեր կազմակերպել են հանրահավաքը. քանի որ նրանք փորձում են ալևիականությունը ներկայացնել որպես իսլամից առանձին դավանանք: Նրանք չեն ընդունում Ալլահին, Մարգարեին և Դուրանը որպես իրենց Աստված. Մարգարե և Գիրք»¹⁰:

Ալևիների անցկացրած հանրահավաքը թուրքական իշխանական օղակներում ևս արժանացավ տարաբնույթ վերաբերմունքի: Պետմահախարար Սաիդ Յազըջըօղլուն մասնավորապես նշեց. «Ալևիների պահանջը, այն է՝ դադարեցնել կրոնի հարցերով մախարարության զործունեությունը, ծայրահեղություն է»¹¹: Իսկ կրթության մախարարը ողջունեց ալևիների քննադատությունը դպրոցական դասագրքերում ալևիականության մասին տեղեկություններ գետեղելու վերաբերյալ¹²:

Վարչապետի մախկին խորհրդական. Թուրքիայում իշխող Արդարություն և զարգացում կուսակցության ներկայացուցիչ՝ Ռեհա Չամուրօղլուն ասաց, թե հանրահավաքը կազմակերպված էր ոչ թե ալևիների պահանջները ներկայացնելու, այլ ԱԶԿ-ական (Արդարություն և զարգացում կուսակցություն) կառավարության հեղինակությանը հարվածելու նպատակով¹³: Իսկ ավելի ուշ նա ավելացրեց, թե առաջին զործը հավանաբար կլինի ալևիական աղոթատեղիները օրինականացնելը. սակայն այդ հանգամանքի հետ կապված կան որոշ հակասություններ սահմանադրության հետ և ամեն դեպքում դրանք դժվար կլինեն բուժել¹⁴:

Ալևի համայնքի առջև ծառայած խնդիրները բազմաթիվ են և դրանց վաղ թե ուշ պետք է թուրքական իշխանությունների կողմից որևէ կերպ լուծում տրվի, քանի որ հնարավոր չէ անընդհատ անտեսել բնակչության

գրեթե քսուս տակոսր կազմող մոտ տասնհինգ միլիոն քաղաքացիների պահանջները պնդելով. թե նրանք բոլորը սուննիներ են և հեռու պահել նրանց երկրի քաղաքական. հասարակական կյանքից¹։

Ուստի. անկախ այն հանգամանքից. թե ինչպես ընդունվեց այնպիսի բազմասիսգարունոց հանրահավաքը ԱԶԿ-ական կառավարության կողմից, մի բան հստակ է. ալեիները վերջապես դուրս եկան «ստվերի» տակից և բացահայտ կերպով ներկայացուցին իրենց պահանջները:

Սակայն. եթե անգամ սալլը տեղից շարժվի և կառավարությունը սկսի իրագործել բարեփոխումներ՝ կապված ալեիների պահանջների հետ, գոյություն ունի ևս մեկ կարևոր խանգարող հանգամանք. ալեիական համայնքում գոյություն ունեն բավականին լուրջ տարածայնություններ: Դրանք պատճառ են հանդիսանում, որպեսզի ալեիները միմյանց մեղադրեն ԱԶԿ-ական լինելու և իշխանությունների հետ համագործակցելու մեջ, ինչը խանգարում է ալեիներին ավելի արդյունավետ կերպով պայքարել իրենց առջև դրված նպատակների իրագործման համար: Այս պարագայում ավելի հրատապ է դառնում միջհամայնքային խնդիրների լուծումը:

**VARDAN HARUTYUNYAN
(IOS)**

ON THE PROBLEM OF ALEVIS IN TURKEY

Alevs organized demonstration for the first time during the modern history of Turkey in Ankara in November 2008. They demanded from the state to recognize alevs as a religious group, quit obligatory classes of Islam in the schools and also teach Alevism, quit the activity of the Ministry of Religion, recognize jemevis as a place of alevi rituals, allow activity of alevi unions and organizations, make a museum the hotel "Madimak" in Sivas.

Many people died during clashes between alevs and sunnis in 1978, 1993 and 1995 in Sivas and Istanbul. These events worsened relations between them and the state does not do anything to change the situation.

The demands announced during the demonstration made positive and negative reactions among the politicians.

ՃԱՆՈՑԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- 1 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>
- 2 **Minorities in Turkey.** Minority Rights. Group International. July 2004
<http://www.minorityrights.org/>: Country Reports on Human Rights Practices 2005.
<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2005/61680.htm>
- 3 <http://www.alevibektasi.org/>
- 4 <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71413.htm>
- 5 BBC News. March 3
- 6 www.pirsultan.net. Sivas olayları 1978.
- 7 Bruinessen V. M., Kurds, Turks and the Alevi revival in Turkey. http://www.let.uu.nl/martin.vanbruinessen/personal/publications/Alevi_revival.htm.
- 8 Aksiyon. Kasım 17
- 9 Radikal. Kasım 11.
- 10 Zaman. Kasım 11.
11. CNNTurk. Kasım 9.
12. CNNTurk. Kasım 11.
13. Yeni Şafak, Kasım 12.
14. CNNTurk, Kasım 14.
15. Minorities in Turkey, Submission to the European Union and the Government of Turkey. Minority Rights Group International. July 2004. p. 7.